

**INKLYUZIV TA'LIM MUHITIDA AUTIZM SINDROMLI BOLALAR BILAN
ISHLASHNING KLASSTER MEXANIZMLARI****Kasimova Mashxura Maxamadaliyevna**

Toshkent ijtimoiy innovatsiya universiteti

“Pedagogika va psixologiya” kafedrası o‘qituvchisi

mashxurakasimova5@gmail.com**O‘lmasova Madinabonu Faxriddinovna**

Toshkent ijtimoiy innovatsiya universiteti talabasi

ayolbaxti25@gmail.com<https://doi.org/10.5281/zenodo.15353339>

Annotatsiya. Maqolada inklyuziv ta'lim tizimida autizm sindromli bolalarni o'qitishni tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlari keltirilgan. Shu bilan birga autizm sindromli o'quvchilarning muloqot qobiliyatlari ko'rib chiqiladi. Adabiyotlar tahlil qilinib, ular asosida autizm sindromli maktab o'quvchilarida muloqot qobiliyati buzilishining asosiy xususiyatlari ochib beriladi. Inklyuziv ta'lim sharoitida autizm sindromli o'quvchilarning muammolari umumlashtirildi va aniqlandi.

Kalit so'zlar: autizm spektrining buzilishi, autizm sindromi, ruhiy rivojlanishning sustligi, tibbiy-pedagogik-psixologik komissiya, moslashtirilgan umumiy ta'lim dasturi, cheklangan sog'liqni imkoniyatlari, inklyuziv ta'lim.

Аннотация. В статье представлены теоретические и практические аспекты организации обучения детей с синдромом аутизма в системе инклюзивного образования. Также рассматриваются коммуникативные способности учащихся с синдромом аутизма. Проведен анализ литературы, на основе которого раскрываются основные особенности нарушений коммуникативных способностей у школьников с синдромом аутизма. Обобщены и выявлены проблемы учащихся с синдромом аутизма в условиях инклюзивного обучения.

Ключевые слова: расстройства аутистического спектра, синдром аутизма, задержка психического развития, медико-психолого-педагогическая комиссия, адаптированная общеобразовательная программа, ограниченные возможности здоровья, инклюзивное образование.

Abstract. This article discusses both theoretical and practical aspects of teaching children with autism syndrome in an inclusive education system. It also explores the communication abilities of students with autism. The article includes a literature review that highlights the main features of communication difficulties in schoolchildren with autism. It identifies and summarizes the problems these students face in inclusive learning environments.

Keywords: autism spectrum disorder, autism syndrome, delayed mental development, medical-psychological-pedagogical commission, adapted general education program, disabilities, inclusive education.

Kirish. Bugungi kunda butun dunyoda inklyuziv ta'lim tizimi dolzarb sohalardan biriga aylanmoqda. Dunyo bo'yicha nogironligi bo'lgan shaxslarni o'qitish, ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanish ishlari keng ko'lamda olib borilmoqda. Shu o'rinda bir savol tug'iladi - inklyuziv ta'lim o'zi nima? Inklyuziv ta'lim - barcha o'quvchilar uchun maxsus ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarining farqliligini inobatga olgan holda ta'lim muassasalarida ilm olishda

teng huquqlilikni ta'minlashdir. Inklyuzivlik¹ - inglizcha so'z bo'lib, inclusive - qo'shish, birlashtirish degan ma'nolarni anglatadi. Mazkur atama alohida ehtiyojga ega bo'lgan o'quvchilarni umumta'lim maktablarida sog'lom tengdoshlari bilan qo'shib birgalikda o'qitish jarayonini ifodalaydi. Inklyuziv ta'lim- o'quvchilarning imkoniyatlari, individual psixologik, jismoniy nuqson va o'zlashtirish xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladigan ta'lim jarayonidir.

Har bir bola ta'lim olish huquqiga ega. Bu alohida ehtiyojli bolalarga ham tegishlidir. Birlashgan Millatlar tashkilotining nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasi inklyuziv ta'lim insonning asosiy huquqi - har bir alohida ehtiyojli bola uchun ta'lim ekanligini ta'kidlaydi. Mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish kontsepsiyasiga muvofiq, ta'lim sohasidagi davlat siyosatining strategik maqsadi iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirish talablariga, jamiyat va har bir fuqaroning zamonaviy ehtiyojlariga mos keladigan sifatli ta'limning mavjudligini oshirishdir. Ushbu maqsadni amalga oshirishda bir qator ustuvor vazifalarni hal qilish kerak, ular orasida alohida ehtiyojli shaxslarning sifatli ta'limi va jamiyatning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvini ta'minlaydigan ta'lim muhitini yaratish muhim ahamiyatga ega. Inklyuziv ta'lim tizimini umumta'lim maktablari amaliyotiga joriy etish nogiron bolalarga, shuningdek, normal rivojlanayotgan tengdoshlariga muassasada maxsus o'quv sharoitlarini yaratishda teng ta'lim olish imkoniyatini beradi. Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2021-yil 12-oktabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi 638-son qaror qabul qilindi. Ushbu hujjat 2020-yil 13-oktabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-son qarorga muvofiq ishlab chiqilgan bo'lib, unda 2020–2025 yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash maqsadida bir qator vazifalar belgilab qo'yilgan²

Autizm³(grekcha "autos"--"o'zim" degan) so'zdan kelib chiqqan - bu ruhiyatning o'ziga xos holati bo'lib, bemor tashqi olam, atrofdagilar bilan muloqot qilishni istamaydi. U yolg'izlikni yoqtiradi. Yana bir xil xatti- harakat va shunday so'zlarni takrorlaydi. Autizm tashxisli bola o'z olamida yashaydi. Fikrlashi boshqalarnikiga o'xshamaydi. Ularning xatti-harakatlari real voqelik bilan bog'liq emas. Ushbu rivojlanishda kamchilikka ega bo'lgan bolalarning harakatlarida hissiy kechinmalar asosiy o'rin tutadi. Ushbu sindrom o'g'il bolalarda qiz bolalarga nisbatan ko'p uchraydi. Autizm atamasi fanga dastlab, bundan 40 yil oldin kirib kelgan. Ushbu atama birinchi bor shvetsariyalik psixiatr Eygen Bleyger tomonidan "Autizm spektrining buzilishi" (ASB) atamasi neyrorivojlanish buzilishi bilan bog'liq bo'lgan va o'zaro ijtimoiy o'zaro ta'sir, verbal va noverbal muloqotdagi kamchiliklar, shuningdek cheklangan stereotipik yoki takrorlanadigan xatti-harakatlar, qiziqishlar va harakatlar bilan tavsiflangan holatlar guruhiga kiritiladi. ASB belgilari uch yoshdan oldin, ko'pincha 12-18 oyda paydo bo'ladi, ammo ba'zi ruhiy sohalarida dastlabki rivojlanish belgilari yana bir necha yil davomida tashxis qo'yilmaydi. Autizm spektrining buzilishi bo'lgan bolalar o'quv jarayonini maxsus tashkil etishga muhtoj bo'lgan nogiron bolalarning maxsus toifasini anglatadi. Bugungi kunga

¹ Mo'minova L.R. "Autizm sindromi, uning sabablari, turlari va bartaraf etish metodikalari". Uslubiy qo'llanma. Toshkent "Spectrum Media Group" 2015-yil.

² <https://www.lex.uz/uz/>

³ Mo'minova L.R. "Autizm sindromi, uning sabablari, turlari va bartaraf etish metodikalari". Uslubiy qo'llanma. Toshkent "Spectrum Media Group" 2015-yil.

kelib, autizm spektrining buzilishi bolalar aholisining taxminan 1% ni tashkil qiladi. Autizmli bolalarning asosiy muammosi - real hayotdan ajralish, o'z qobig'iga o'ralish, tashqi stimullarga (ta'sirlovchilarga) reaksiyalarining yo'qligi, passivlik va atrof-muhit bilan munosabatlarda o'ta shikastlanishga moyillik hamda nutqidagi kamchiliklarda namoyon bo'ladi. Autizm sindromi bo'lgan bolalarning rivojlanishida ushbu yetishmovchilikning sabablari hali aniqlanmagan, ammo ilmiy adabiyotlarda uning paydo bo'lishining sabablari deb miya yarim korteksidagi sinaptik aloqalarning kamolotiga ta'sir qiluvchi genlar bilan bog'liq. Autizmning rivojlanishi bitta genga emas, balki ko'p faktorli mexanizm deb ataladigan genlar guruhiga bog'liq. Darajalarning har biri autizmning og'irligi va tabiati, bolaning o'ziga xosligi va uni ijtimoiylashtirish imkoniyatlari bilan farq qiladi. Ushbu guruhlar nafaqat autizmli bolada buzilishlarning chuqurligini, balki bolaning atrof-muhit bilan o'zaro ta'sirini normallashtirish dinamikasini baholash uchun mezonlarni taqdim etadi. Ushbu to'rtta guruhni ajratish.

Autizm sindromi bilan kasallangan bolalarni o'qitishni tashkil etishga tabaqalashtirilgan yondashishga imkon beradi. Ta'lim yo'nalishini tanlash doirasi juda keng bo'lib, bolaning umumta'lim dasturini o'zlashtirishi va oddiy maktabda maxsus qo'llab-quvvatlash bilan o'qitish imkoniyatidan tortib, maxsus individual ta'lim dasturini shakllantirish zarurligigachadir. Autizm sindromi bo'lgan o'quvchilar - bu psixologik rivojlanishda kamchiliklari bo'lgan, TPPK tomonidan tasdiqlangan va maxsus sharoit yaratmasdan ta'lim olishga to'sqinlik qiladigan bolalar. Autizm sindromi bo'lgan barcha o'quvchilar ma'lum darajada kognitiv qobiliyatlarning yetishmasligi, psixologik rivojlanishning o'ziga xos buzilishlari, faoliyatni tashkil etishdagi buzilishlar va xatti-harakatlar tufayli o'quv dasturlarini o'zlashtirishda aniq qiyinchiliklarga duch kelishadi. Autizm sindromi bo'lgan barcha talabalar uchun umumiy bo'lgan narsa - bu yuqori aqliy funktsiyalarni shakllantirishdagi turli darajadagi kamchiliklar, kognitiv faoliyatning sekinlashishi yoki notekis shakllanishi, mustaqil ravishda o'zini-o'zi boshqarishning qiyinligi. ASB bolalar hozirgi vaqtda maxsus maktablarida o'qiydilar, ammo u yerda ham uyda ta'lim olishadi, bu esa muloqot va ijtimoiylashuv muammolarini kuchaytiradi. Ularga muloqotga kirishish va jamiyat a'zolarini autizm sindromli bolalarning o'ziga xos xususiyatlarini tushunishga o'rgatish uchun bolalikdan bu bolalarning doimiy o'zaro ta'sirini hamda asta-sekin moslashishini ta'minlaydigan tizim kerak bo'ladi. Ushbu vazifalarni amalga oshiruvchi tizim - bu inklyuziv ta'limdir. ASB bolalarni o'qitishning bugungi amaliy tajribasi shuni ko'rsatadiki, ushbu toifadagi bolalar uchun turli xil ta'lim modellari ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi kerak, bu ularning qobiliyatlari va ta'lim qobiliyatlariga mos keladigan, bolalarning imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish huquqini maksimal darajada oshirishga imkon beradi. Shu bilan birga, ushbu muammoni maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni maktab sinfiga ko'r-ko'rona kiritish orqali hal qilib bo'lmashligini tushunish muhimdir.

Autizm sindromli bolalar uchun ta'limtarbiyasini tashkil etish maxsus ta'lim shakllarining o'zaro bog'liqligini va ularning maxsus ta'lim ehtiyojlariga mos keladigan umumiy ta'lim muhitiga integratsiyalashuvini aniqlashni talab qiladi. Shubhasiz, autizm sindromli bolalarni maktabda o'qitishni tashkil etish maxsus ta'lim shakllarining o'zaro bog'liqligini aniqlashni va ularning maxsus ta'lim ehtiyojlariga mos keladigan umumiy ta'lim muhitiga qo'shilishni talab qiladi.⁴ Autizm sindromi bo'lgan o'quvchilarda rivojlanish buzilishlarining tuzilishidagi farq autizm sindromi bo'lgan o'quvchilarning imkoniyatlari va ehtiyojlariga mos keladigan ta'lim olish uchun turli xil ixtisoslashtirilgan qo'llab-quvvatlash va o'qitish sohalariga

⁴ F.U.Qodirova, N.A.Egamberdiyeva "Ta'lim klasteri sharoitida autizm sindromli bolalarni tashxislash va korreksiyalash ishlarining mazmuni". INSON FAROVONLIGINI O'RGANISHDA FANLARARO YONDASHUV xalqaro ilmiy konferensiya materiallari. II qism. Toshkent - 2023-yil. 201-205-betlar.

bo'lgan ehtiyojni aniqlaydi. Autizm spektrida kamchiligi bor o'quvchilarning boshlang'ich umumiy ta'lim dasturlarini yaratish ushbu toifadagi o'quvchilarni aqliy rivojlanish buzilishining tabiati va tuzilishiga qarab farqlash bilan bog'liq bo'lishi kerak. ASB turlarini farqlash va ta'lim dasturi variantini tavsiya etish vazifasi TPPKga yuklatilgan. Moslashtirilgan ta'lim dasturi - nogironligi bo'lgan shaxslarni psixofizik rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini, individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda o'qitish uchun moslashtirilgan va kerak bo'lganda rivojlanish buzilishlarini korreksiyalash hamda ushbu shaxslarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlaydigan ta'lim dasturi hisoblanadi. Moslashtirilgan ta'lim dasturi ta'lim tashkiloti faoliyatini tashqi va ichki nazorat qilish, baholash va monitoring qilishning rasmiy me'yoriy hujjatlardan biridir.¹

ASB⁵ o'quvchilarning imkoniyatlariga, ularning rivojlanishiga, ijtimoiy moslashuviga, kundalik tajribaga ega bo'lishiga ijobiy munosabat mavjudligi; o'quvchilarga psixologik va pedagogik yordamning nazariy va uslubiy asoslarini tushunish; autizm spektrining buzilishi etiologiyasini bilish, rivojlanish diagnostikasining nazariy asoslari, ushbu rivojlanish buzilishiga ega o'quvchilarni psixologik pedagogik o'rganish uchun amaliy ko'nikmalarni shakllantirish; ushbu guruh o'quvchilarining ta'lim maqsadini tushunish jamiyatda yashash uchun zarur bo'lgan amaliy g'oyalar, ko'nikmalar va malakalarni rivojlantirish sifatida kundalik hayotda maksimal mustaqillik va o'zini anglashga erishishga imkon berish; korreksion-rivojlantirish ishlarining mazmuni va usullarini aniqlashda bolaning individual imkoniyatlari va maxsus ta'lim ehtiyojlarini hisobga olish; maxsus individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, o'quvchilarni rivojlanishi va o'qishidagi yutuqlarni yetarli darajada baholash qobiliyati; hayotiy tajribasi va ijtimoiy aloqalarini muntazam ravishda kengaytirishga imkon beruvchi, uyda va umumiy ta'lim tashkilotida bolaning hayotini maxsus tashkil etishda faol ishtirok etish; ta'lim-tarbiya berishning eng samarali usullarini tushunish va oiladagi o'quvchilarni psixologik va pedagogik qo'llab - quvvatlash mazmunini aniqlash; o'quvchilarning bir-biri bilan va kattalar bilan o'zaro munosabatlarini tashkil etish, ijtimoiy doirani kengaytirish, o'quvchining oila va umumiy ta'lim tashkilotidan tashqariga chiqishini ta'minlash qobiliyati; ushbu guruh talabalarini o'qitish bo'yicha pedagogik faoliyatga ijodiy munosabatning mavjudligi, talabalarni rivojlantirishning innovatsion va noan'anaviy usullarini izlash va ta'limning yangi texnologiyalarini joriy etish qobiliyati; o'quvchilarning ota-onalari bilan aloqa qilish va maslahat, tavsiyalar berish qobiliyatining mavjudligi; bolaga hurmat bilan munosabatda bo'lishni (hamdardlik bilan) ta'minlaydigan, uning ishonchini va kattalar bilan muloqot qilish istagini uyg'otadigan professional parvarish ko'nikmalariga ega bo'lish; fanlararo mutaxassislar jamoasi sharoitida ishlash qobiliyatining mavjudligi.

Xulosa. Inklyuziv ta'lim g'oyalarini umumta'lim maktablari amaliyotiga joriy etish hamda muassasada ixtisoslashtirilgan o'quv sharoitlarini yaratish autizm sindromli bolalarga me'yorda rivojlanayotgan tengdoshlari bilan birga teng ta'lim olish imkoniyatini beradi. Inklyuziv sinflarda ta'lim jarayonining mazmuni O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan umumta'lim sinflari uchun dasturlar, ta'lim muassasalari tomonidan mustaqil ravishda ishlab chiqilgan va tasdiqlangan o'quv, yillik kalendar rejasi va mashg'ulotlar jadvali, shuningdek alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bola uchun individual o'quv rejasi va moslashtirilgan ta'lim dasturi bilan belgilanadi. Umumta'lim maktablarida autizm spektrida buzilishi bo'lgan o'quvchilar korreksionpedagogik yordam bilan

⁵ Mo'minova L.R. "Autizm sindromi, uning sabablari, turlari va bartaraf etish metodikalari". Uslubiy qo'llanma. Toshkent "Spectrum Media Group" 2015-yil.

ta'minlanadi. Korreksion, psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash sinf rahbari, maktab rahbari, psixologi, logoped-o'qituvchisi, defektologi, tyutor, davolovchi jismoniy tarbiya (DJT) yo'riqchisi, musiqa o'qituvchisi tomonidan amalga oshiriladi. Inklyuziv ta'lim tizimning ijobiy tomoni shundaki bu ta'lim jarayonida hech bir bola e'tibordan chetda qolmaydi. Har bir bolaga uning kelib chiqishi va holatidan qat'i nazar ta'lim tarbiya berish ishlari olib boriladi.

REFERENCES

1. Mo'minova L.R. "Autizm sindromi, uning sabablari, turlari va bartaraf etish metodikalari". Uslubiy qo'llanma. Toshkent "Spectrum Media Group" 2015-yil.
2. Egamberdiyeva, N. A. (2023).N.A.Egamberdiyeva "Autizm sindromli bolalar bilan ishlash hozirgi kunning dolzarb masalasi sifatida". TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI.
3. N.A.Egamberdiyeva "Ta'lim klasteri sharoiti – autizm sindromli bolalar nutqini rivojlantirishning innovatsion omili sifatida". INSON FAROVONLIGINI O'RGANISHDA FANLARARO YONDASHUV xalqaro ilmiy konferensiya materiallari. II qism. Toshkent – 2023- yil. 154-158-betlar.
4. F.U.Qodirova, N.A.Egamberdiyeva "Ta'lim klasteri sharoitida autizm sindromli bolalarni tashxislash va korreksiyalash ishlarining mazmuni". INSON FAROVONLIGINI O'RGANISHDA FANLARARO YONDASHUV xalqaro ilmiy konferensiya materiallari. II qism. Toshkent – 2023-yil. 201-205-betlar.

<https://www.lex.uz/uz/>